

IRODALMI SZEMLE.

A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.

Irtá: dr. Fináczy Ernő. I. kötet. 1740—1773. Budapest. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. 1899. 449 l. 8.º

1881-ben jelent meg Molnár Aladártól „A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században“. Műében csak III. Károly uralkodásának végéig jutlatott el, miúthogy a halál korán kiragadta kezéből a tollat s így munkája hiányos maradt. Ezen hiány pótlására vállalkozott Fináczy Ernő dr., s művéből az első kötet megjelent.

A szerzőnek az volt a célja, hogy „ex fundamentis“ építse föl munkáját, vagyis hogy eredeti okmányok alapján kutasson s ezeknek összevetéséből állapítsa meg a történeti igazságot.

Az első kötet három részre oszlik. Az első rész a régi rendszer uralmát tárgyalja, a második a közoktatás állapotát a régi rendszer idejében, a harmadik az új szellem ébredését adja.

Az első részben legtanulságosabbak azok a fejezetek, melyek a protestáns ifjak külföldi útazására és a szigorú censurára vonatkoznak. Ezek mellett a szerző bemutatja az első kísérleteket a tanügy rendezése körül, melyek közül felemlíthető a magyarországi theologiai és philosophiai tanulmányoknak a bécsi egyetem normája szerint megkísérlett szabályozása, 1752-ben. A hatvanas években végbement első szervezés éppen csak a legelemibb hiányokat szüntette meg; a jogi oktatás akkor még egyetemi színvonalra nem bírt emelkedni, minden kísérlet daczára sem. Súlyos csapásokat mértek a protestánsok iskoláira, a mely eljárásra mindenkor a feljelentés szolgált alapúl. A legnagyobb csapás azonban akkor érte a protestánsok iskoláit, mikor a községi segélyeket szüntette meg a kormány. Ily módon minden oldalról korlátozva fokról-fokra kellett volna süllyedniök, ha az ellenállás képessége s a kitartás ereje nem fokozódik náluk.

A külföldi befolyásnak a közművelődésre való méltatása után sok új adatot nyújt Fináczy dr. a könyvrevizióról szóló fejezetben. 1720-ban adja ki III. Károly azon kiváltságlevelét, melynek erejénél

fogva a nagyszombati egyetem kancellárja s az általa megbízott egyének gyakorolják az összes sajtó alá becsátandó és a külföldről behozott könyvek átvizsgálásának jogát. 1726-ban ezen határozat akként módosúl, hogy az egyházi és erkölcsi vonatkozású könyveket az egyházi censorok, a politikai tartalmuakat pedig a törvényhatóságok tartoznak átvizsgálni s a ki nyomtatott könyveket néhány példányban utólagos felülvizsgálat végett a helytartótanácsnak bemutatni. Fináczy dr. igen érdekesen világítja meg a pozsonyi revisiónak a bécsi censurához való viszonyát s különösen attól való függését. A bécsi bizottság szabadabb szellemben bírált, mint a pozsonyi s így nem egyszer fordult elő, hogy Pozsonyban „*configáltak*“ olyan könyvet, mely Bécsben akadálytalanul járta meg a bírálók forumát. Ezért a királyné Van Swieten javaslatára (1759.) elrendelte, hogy azok a könyvek, melyeket a bécsi censura nem kifogásolt, Magyarországon minden további vizsgálat nélkül visszaadassanak tulajdonosaiknak, s viszont, az eltiltott könyveket Pozsonyban is „*configált*“ könyveknek tekintsek. Különösen meg voltak határozva az akatholikus könyvek bírálatában követendő szempontok. Mária Terézia nem kívánja, hogy egy könyv azért, mert azt protestáns szellem lengi át, eltiltassék, mert nem is kívánhatja senki sem, hogy ha a protestáns ember a maga felekezete számára pl. theologiai munkát ír, az a kath. dogma álláspontjára helyezkedjék.

Egyáltalában Fináczy dr. a censurának XVIII. sz.-beli képeire oly világot vet, a milyent más könyvben alig találunk. Az első rész utolsó fejezetében kimutatja, hogy rendszeres állami *administratio* e korban a tanügy terén nem található.

A második részben kezdődik a mű tulajdonképeni tárgya: a közoktatás állapota egészen a *Ratio educationis* megalkotásáig. Az iskolai élet tárgyalásánál, annak fejlődését nem történeti egymásutánban vizsgálja, hanem felveszi az 1766. évet s annak hivatalos adataiból alkott egységes képet.

Első sorban a jezsuiták iskoláival foglalkozik, a kik ez időben 31 helyen tanítottak. Az elemi oktatással nem foglalkoztak szívesen. Gymnasiumaikban a Molindes-féle typus szerint tanítottak, a mely typus nem volt egyéb, mint az egész gymnasium tananyagának módszeres feldolgozása, célja pedig az volt, hogy a *Ratio Studiorum* egységes tanulmányi rendjét a provincia minden részében teljesen egyenlővé tegye. A szerző a jezsuiták iskoláira, taaitásuk módjára vonatkozó önálló ítéleteivel kimutatja tanításuk módszerének s eredményeinek előnyeit s káros következményeit. Azt elismeri, hogy a latint, mint nyelvet, valóban jól tanították, de azt sem habozik kimondani, hogy más ezélt az oktatás e fokán nem is ismertek. S ez lett a jezsuitáknak hibájuk is, erényök is. „Hibájok, mert egyoldalúvá, korlátoltá, élettelené tette iskolai működésöket; erényök, mert módjukban volt a maguk elé szabott szük kört a szó teljes értelmében betölteniök.“ (116. l.)

A jezsuita iskolák mellett vizsgálat alá veszi Fináczy dr. a piaristák és pálosok iskoláit is, kimutatván az egyezéseket és különbségeket. A Jézus-Társaság első sorban nem tanító, hanem térítő rend; a kegyes tanítórend hivatása a tanítás, míg a jezsuitáké csak másodszorban az. A piaristák egyelőre kénytelenek voltak a jezsuiták hagyományos iskolai rendjét átvenni, de időről-időre új gondolatokat is vittek bele a rendszerbe, a mi közkedveltségüknek okává lett. Iskoláik külső szervezete egyáltalában nem tért el a jezsuitákétól, de már tanítói eljárásuk eltéréseket mutat, a mennyiben különösen a nemzeti motivumoknak nagyobb tért engedtek, mint a jezsuiták. A kegyesrend ugyanis a XVIII. sz.-tól kezdve teljesen magyar jelleget öltött, hazai viszonyainkhoz alkalmazkodott, de egyuttal a külföld vívmányait is értékesítette. Nem kevésbé fontos a piarista gymnasiumokban a hazai történelemnek különálló tanítása, a melyet a jezsuitáknál a világtörténelemnek egy kis fejezetében tárgyaltak. A latin irodalmi oktatást is a szó nemesebb értelmében találjuk a kegyesrendieknél, mint a szavak kultuszához ragaszkodó jezsuitáknál. Egyáltalában azt a benyomást kapjuk a piaristák eljárásáról, „hogy meg volt bennök a komoly törekvés a tanítás képző hatását fokozni, azt több oldalúvá és érdekesebbé tenni, s általában az ismeretek anyagát s a velök való elbánás módját tőlök telhetőleg felfrissíteni“. (153. l.)

A katolikusok jogi oktatása három intézetben történt: a nagyszombati egyetem jogi karán, a pesti jogi iskolában és az egri Foglár-féle intézetben. A szerző hiteles adatokból kimutatja, hogy a pesti jogi iskola 1757—1770-ig működött s akkor nyomtalanul eltűnt. Az egri jogi studiumnak ekkor még igen lényeges fogyatkozása volt, minthogy tantetvéből a római jog hiányzott.

A kath. convictusok és seminariumok, árvaházak, az ágostai hitv. és ev. reformátusok közép és felső iskolái mind külön-külön fejezetben vannak ismertetve, melyeknek olvasásánál érdekes megfigyelni, hogy mennyire rányomta bélyegét némely intézetre egyik-másik tudós tanár.

A népoktatás állapota a régi rendszer utolsó éveiben a helység lakosságának számához igazodott. Legtöbb iskolában a mindenütt szereplő vallástanon kívül a pusztá olvasást gyakorolták.

A harmadik rész az új szellem ébredését tárja elénk. A tanügyről, mint politikumról szóló fejezetben elmondja a szerző, hogyan származott át hozzánk is azon eszme, mely a tanügyet az állami kormányzat tényezőjévé tette. A nevelés a szülők kötelessége ugyan, de az iskolák ügye a „polícia“ hatáskörébe tartozik; épen azért az iskolák munkássága úgy rendezendő be, hogy a gyermekekből hasznos polgárok legyenek. S a nevelésnek ezen eszménye széles körökben hódított. De a tanügynek még egy átmeneti korszakot (1761—65) kellett megérnie, melynek jellegét Barkóczy primás egyénisége adta

meg. Az ő tanulmányi protectoratusa az állam és egyház tanügyi compromissumának utolsó kísérletét jelzi; átmenetet képez egy új irány felé, a mennyiben következménye lett a tanulmányi bizottság (Commissio Studiorum) szervezése, élén Pálffy Miklós gr. országbíróval, kinek feladata lesz az ifjúság nevelésének új tervezetét is elkészíteni. Külön fejezeteket nyújt a szerző a nagyszombati egyetem újjászervezéséről, a Jézus-Társaság felosztásáról. Élénken rajzolja a közös birodalom eszméjének befolyását a tanügy irányítására, melynek következtében erőre kap a német-magyar gondolkozás. Találón írja a szerző: „E nemzedék neve magyar, hivatalos nyelve latin, köntöse és családi élete, házi nyelve, olvasmánya, észjárása német“. (343. l.)

Ennyiben adhatunk számot röviden az első kötetről. A szerzőt minden esetre dicséret illeti meg, annál is inkább, mivel a rengeteg adathalmazból szép, összefüggő képet nyújtott világos és szabatos előadással, könnyen folyó nyelvezettel s így hazai közoktatásunk ezen részét az ő könyvéből mindenki haszonnal olvashatja.

HÁRSING ISTVÁN.

Szent-Ágota története.

Aus der Vergangenheit und Gegenwart des Königl. freien Marktes Agnethehn. Mit 28 Abbildungen. Hermannstadt W. Kraft. 1900. 8° 227. l.

Értékes tartalommal és ízléses kiállításban jelent meg nem régen Erdély egyik virágzó városkájának, Szent-Ágotának monographiája. Nem egységes mű ugyan, mert inkább képeket ad a város multjából és jelenéből Eitel, Rosler, Teutsch, Schmidt, Schuller tollából, de a nyújtott képek megérdemlik a velük való foglalkozást. Bennünket inkább a történeti rész érdekel, s azért rövid ismertetésünkben Eitelnek két derék értekezésére helyezük a főszólyt.

A németeknek hazánkban való első nagyobb és rendszeres letelepítése II. Géza királyunk nevéhez fűződik, ki Erdélynek akkor jóformán lakatlan déli részeiben, melyet okleveleink desertum-nak neveznek, észak-rajnai flamandokat hívott be és telepített le. A telepítés czélja, mint szerzőnk (V. A. Eitel) mondja, már ekkor határőrzés volt a mai Oláhország területén lakó népek ellenében.

II. Géza korába esik Erdély legelső szász telepének, Nagy-Szebennek a Cibin vagy Szibin patak partján megalapítása. Nem bizonyos, vajjon Szent-Ágota szintén egyike volt-e a legrégebb német telepítvényeknek, vagy pedig csak Nagy-Szeben alapítása után keletkezett; leginkább hihető azonban, hogy nagy szebeni németek voltak megalapítói.

Egy régi szájhagyomány szerint Szt-Ágota eredetileg nem a mai helyén, vagyis a Harbachvölgyben feküdt, hanem az Altbach völgyben Werd és Schönberg között, — a mely hagyománynak a leletek bizonyos történeti alapot adnak. Hogy Szt.-Ágota lakói mikor hagyták el